

İnsan Hakları Bağlamında Dil Hakkı

Erhan Kızıl

<http://insanhaklariokulu.org/calisma-metinleri/>

İnsan Hakları Bağlamında Dil Hakkı

Erhan Kızıl*

*Bu çalışmanın mimarisi, zamana bağlı kökleşmiştir.
Her insani mesele, zaman nokta-i nazarından değerlendirilmelidir.
Frantz Fanon-Black Skin, White Masks
Çev. Tahir Uluç*

*İçlerine ustalıkla korku, aşağılık kompleksi, ürperiş, boyun eğiş, umutsuzluk, uşaklık
aşılanmış milyonlarca insandan söz ediyorum.
Aime Cesaire- Sömürgecilik Üstüne Söylev
Çev. Güneş Ayaş*

Giriş

Dil hakları, 20. yüzyıl sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında, siyasi, hukuki ve akademik tartışmaların odağına yerleşmiştir. Bunun temel nedeni neredeyse dünyanın her yerinde vuku bulan etnik çatışmaların meydana getirdiği ilgidir. Bu varsayımı destekleyen çok ciddi çalışmalar bulunmaktadır. Roland Breton, 2003'ün başında yayınladığı Dünya Dilleri Atlası adlı çalışmasında, dünyada mevcut olan yaklaşık 200 devletten 160'ı gibi çok büyük bir kısmının resmî olarak tek dilli olduğu gerçeğini haritalar üzerinde göstermiştir. Breton'un çalışmasına göre, geriye kalan devletlerden 30'u iki dili resmî dil olarak tanıırken, 7'si üç dili ve 2'si ise resmî olarak 4 dili tanımaktadır.¹ Bunların yanı sıra, May ve Krauss'ın çalışmaları bu dil politikaların nihai sonucu olan önemli bir gerçeği göstermektedir. May, 21. yüzyılın sonlarına doğru, dünyada bulunan yaklaşık 6800 dilin yüzde 20 ile 50 arası bir oranda yok

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde "Uluslararası Düzendeki Kendi Kaderini Tayin Hakkının Dönüşen Anlam ve İşlevi" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamlayan Erhan Kızıl, lisansını ise aynı bölümde Gazi Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2019-2021 arasında yürütülen İnsan Hakları Okulu uzaktan eğitim programının da katılımcılarından olan Kızıl'ın ilgi alanları uluslararası insan hakları hukuku, kolektif haklar, dil hakları ve insancıl müdahale/koruma sorumluluğudur.

¹ Roland Breton, *Dünya Dilleri Atlası*, Çev. Orçun Türkay, NTV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 30-31.

olacağını işaret etmektedir.² Krauss ise aynı yüzyılın sonunda dillerin yarısının yok olacağını ve yüzde 40'nın da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını düşünmektedir³. Bu tarz çalışmalarla literatürde hatırı sayılır yer edinen sosyo-dilbilimciler, dillerin yok olmasını “dilsel soykırım” olarak tanımlamaktadır.⁴ Nitekim tarihsel gerçeklik bizlere açıkça göstermektedir ki, modern toplumda azınlığın dili çoğunluğun dili tarafından eritilip yok edilmekte ve bu süreç “dillerin katli” ile tamamlanmaktadır. Bu “dilsel soykırım”ı engellemenin en olası ve en hızlı yolu dil haklarının uygulanmasıdır.

Dil haklarının tek işlevi “dilsel soykırım”ı engellemek değildir. BM, yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalara paralel olarak, farklı ancak bu konuyla da bağlantılı bir alanda hazırladığı bir çalışmada, 2002 itibarıyla dünyada yaklaşık 275 etnik çatışmanın varlığına dikkat çekmiştir.⁵ Bu bir tesadüf olmayıp ulus-devletlerin homojenleştirici/tek uluslu ve tek dilli politikalarının doğrudan bir sonucudur.

Yaklaşık 200 yıl önce yerküredeki siyasi haritanın tümünü kapsayacak şekilde oluşmaya başlayan ulus-devlet serüveni, kuşkusuz soykırım, etnik çatışma ve asimilasyon gibi felaketlerin de temel sebebidir. İmparatorlukların parçalanması ve sömürgeciliğin tasfiyesi ile tüm yerküreyi kapsayan ulus-devletlerin sınırlarıyla etnik dillerin sınırları birbirleriyle uyum sağlamadı. Ortaya çıkan ulus-devletlerin hepsi birden çok dil grubuna ev sahipliği yaptı. Aksine kurulan devletlerin pek çoğu tek dili resmî dil olarak tanıırken, resmî dil dışında kalan dillerin reddine ve asimilasyonuna başvurdu.

Bu çerçevede ulus-devlet, etnik çatışma ve azınlıklar ya da daha özel olarak dil hakları arasında sıkı bir korelasyon bulunmaktadır. Yaşanan tecrübeler açıkça göstermektedir ki özelde dil haklarının genelde ise kültürel hakların yok sayıldığı ülkelerde, grupların gönüllü birliği sağlanamamakta ve buna bağlı olarak gerginlikler ve çatışmalar kaçınılmaz olmaktadır. Bu doğrultuda dil hakları, uluslararası toplum açısından sadece bir iyi niyet göstergesi, temel bir hak olduğu için değil, aynı zamanda uluslararası istikrarın korunması için temel bir zorunluluk teşkil etmektedir. Ulus-devletlerin yaygınlaşmasıyla beraber uluslararası sistemi tehdit eden etnik çatışmaların durdurulması için dil haklarının tanınması ve hatta bir insan hakkı olarak kabul edilmesi temel bir zorunluluk haline gelmiştir. Dil hakları gerek ulusal

² John Stuart Mill, *Consideration on Representative Government, in On Liberty and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 428.

³ Michael Krauss “The World’s Language in Crisis”, *Language*, No: 68, 1992, s. 4- 10.

⁴ Tove Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000; David Crystal, *Dillerin Katli*, Çev: Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.

⁵ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Nobel Yayın, Ankara, 2007, s. 1.

sınırların gerekse de uluslararası sistemin istikrara kavuşması için etnik çatışmaları hafifletir ve toplumsal barışın sağlanmasına katkı sağlar. Bu çerçevede devletlerin dil politikalarını tek dillilik olarak belirlemesi, etnik çatışmaların sebebi olabilmekteyken; çok dilliliği esas alarak belirlemesi bu çatışmaları hafifletip toplumsal barışın sağlanmasında aracı bir rol oynayabilmektedir.⁶ Nitekim Avrupa ülkeleri toplumsal barışı sağlamak adına azınlık haklarının sağlanması noktasında daha istekli davranmış ve bu hedeflerinde kısmen başarılı da olmuşlardır. 1990 tarihli Yeni bir Avrupa İçin Paris Şartı'nda da bu amaç açıkça belirtilmiştir.⁷ Bu noktada dil haklarının uygulanması dil kırımının önüne geçmek ve toplumsal barışı sağlamak olmak üzere iki noktada önem kazanmaktadır. Bu ise alanla ilgili yapılacak çalışmaların önemini göstermektedir.

Bu çalışma, yukarıda açıklandığı üzere “zamansal ve mekânsal gerçekliğin” normatif bir sorununa işaret etmeyi amaçlamaktadır. Yaşadığımız zaman ve mekânda tüm insanlığı ilgilendiren temel bir sorun varken ve bu sorun hepimizi etkiliyorken eylemin ve tepkinin gerçekleştiği “an”da tartışma açmak ve bu tartışmayı sürdürmek niyetindeyiz. Kısacası eylemin (dil politikaları) ve tepkinin (dil haklarının)⁸ gerçekleştiği zaman ve mekân içerisinde, tanık olduklarımız karşısında tutumumuz nasıl olacaktır? Dil politikalarının asli haksızlıklarına (eylemin) karşı dil haklarının (tepkinin) açtığı alanların farkına varmaya çalışacağız. Yukarıda değindiğimiz meselelere bir anlamda yaşayarak tanıklık ediyoruz. Dil politikaları, etnik çatışmalar, dillerin katli vd. gibi meseleler toplumsal ve politik gerçekliğimizdirler. Bu gerçekliği kabul edip, bu gerçekliğe uymak insan doğasına ve insanın haklarına aykırıdır. Bu nedenle dil hakları bağlamında maruz kaldığımız haksızlıklara bir cevap verme ve bu konuda bir tartışma açma niyetindeyiz. Bugün hayatımızın her alanına sirayet eden tek dilli ve baskılayıcı dil politikalarını anlamak ve anlamlandırabilmek, dil haklarının tarihsel altyapısına bakmayı gerekli kılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ikiye

⁶ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 35.

⁷ Organization for Security and Co-operation in Europe, *Charter of Paris for a New Europe*, 21 November 1990, s. 7.

⁸ Bu çalışmada bahsi geçen dil politikalarından kastedilen, ulus-devletlerin egemen etnik grubun dilini besleyip desteklerken egemen etnik grup dışında kalan grupların dillerini asimile etmesidir. Dil politikalarının temelinde bu amaç yatmaktadır. Elbette egemen etnik grubun dışında kalan diğer gruplar da kendi dillerini yaşatmak ve geliştirmek adına bazı faaliyetlerde bulunabilirler, bunlar (ve elbette bunun dışında kalan tüm eylemler) devletin uyguladığı (asimilasyoncu/yabancılaştırıcı) politikaların ancak tepkiselliği olabilirler. Çünkü tüm bu asimilasyoncu dil politikalarına karşı, dillerini geliştirebilecekleri eylemleri hayata geçirebilecek devletin sahip olduğu temel ideolojik aygıtlardan mahrumdurlar. Bu yüzden devletin uyguladığı sistemli bir dil politikası olurken azınlık ancak dillerini koruyacak ve yaşatacak eylemlerde bulunabilirler. Azınlık grupları, politika üretme ve uygulama noktasında devletin sahip olduğu temel gereksinimlere sahip olamadığından tepkilerini politika haline getiremezler. Azınlıkların dillerini yaşatmaya dönük tüm eylemleri ancak ve ancak devletlerin (asimilasyoncu) uyguladıkları dil politikalarına karşı birer tepki olabilirler. Bu yüzden bu çalışmada devletin politikaları bir eylem, azınlıkların karşı-çıkışları ise tepki olarak tanımlanmaktadır.

bölünen çalışmanın ilk bölümünde dil haklarının insan haklarıyla olan ilişkisi incelenmiştir. İkinci bölümde ise dil hakları, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde ele alınmıştır.

1. Dil Haklarının Ne'liği ve Niteliği

Bu bölümde, iki temel alt başlık üzerinde durulacaktır. Bunlardan ilki, dil haklarının ortaya çıkış sürecini daha anlaşılır bir zemine oturtmak adına dil politikaları ile dil haklarının ilişkisini açığa çıkarmak üzerine olacaktır. Daha sonra dil haklarının insan haklarıyla olan ilişkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Ancak bunlara başlamadan önce çalışmamızın bütünlüğünü bozmaması için kullandığımız kavramların tanımlarını yapacağız.

Uluslararası sistemin geçer akçesi olan liberal demokratik yönetim modeline göre, tüm yurttaşlar eşit ve özgür olmalıdırlar. Bu bağlamdan hareketle tüm bireyler ait oldukları gruba bakılmaksızın temel insan haklarına sahip olurlar.⁹ Bu noktada insan, “insan” hüviyetine sahip olmasından dolayı temel “hak”lara sahiptir. Burada hak, “haklı bir istemin ussal temelini oluşturur”¹⁰. Dil hakları ise insan haklarının dildeki kullanma alanına tekabül eder. Dil hakları denince, büyük çoğunlukla kişinin anadilini özgürce kullanma¹¹ ve çocuklarını anadiliyle yetiştirme ve eğitim verme hakkı olarak tanımlamak mümkündür.¹² Buradaki anadil, genellikle yanlış anlamda kullanılan “başlıca dil” anlamında değil, “insanın çocukken ailesinden ve soyca bağlı olduğu topluluktan öğrendiği dil”¹³ olarak kullanılmaktadır. İkinci bir nokta olarak, dil haklarından bahsettiğimizde temel olarak azınlıkların dil haklarından söz etmiş oluruz. Çünkü bir ülkede çoğunlukta olan egemen etnik grup dil hakları konusunda bir sorun yaşamamakta dahası bu egemen etnik grubun dil hakları anayasa ve yasalarca korunmakta ve bu grubun dil hakları sosyal ve siyasi pratikte desteklenmektedir.¹⁴ Bu yönüyle dil haklarının talepkârı ve öznesi, azınlıkta olan etnik ve dini gruplardır. Dolayısıyla çoğunluğun konuştuğu dilden farklı bir dili konuşanlar bu hakkın öznesidirler. Azınlıklar ise, bir devletin sınırları içerisinde çoğunluk/egemen etnik grubun dışında kalan ve bu ülkede

⁹ Will Kymlicka, *Çok Kültürlü Yurttaşlık-Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 71.

¹⁰ Henry Shue, “Temel hakların evrenselliği” *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Türkiye Felsefe Kurumu 3, Ankara, 2009, ss. 39-65, s. 41.

¹¹ United Nations, *International Covenant on Civil and Political Rights*, UN General Assembly, Treaty Series, vol. 999, December 16, 1966, Madde 27.

¹² Lawrence Cenk Laws, *Linguistic Minority Rights Under International Law: Hard vs. Soft Law Protections And an Analysis on the Linguistic Rights of Kurds in Turkey*, Koç University Faculty of Law, Master's Thesis, İstanbul, 2018, s. 13.

¹³ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005, s. 93.

¹⁴ Xabier Arzoz, “The Nature of Language Rights”, *JEMIE*, 6-2, 2007, 2, s. 4.

yaşayan dilsel, dinsel, ırksal, ulusal, kültürel, etnik ve yerli/kabilesele gruplardır. Biz her ne kadar azınlıkları kabaca tanımlasak da uluslararası hukuk açısından bu durum hiç de açık değildir. Nitekim kabul edilen hiçbir uluslararası hukuk metni “azınlık” kavramı üzerinde bir tanımlama yapmamıştır.¹⁵ Bunun temel sebebi azınlık haklarından endişe duyan ulus-devletlerin, asimilasyoncu politikalarını baltalamamaktır. Bu sebeple azınlık statüsüne sahip olacak grupları ve bu grupların azınlık haklarını istemediklerinden azınlık tanımı üzerinde bir konsensüse varamamışlardır. Ulus-devlet, sınırları içinde yaşayan farklı etnik kökenleri, dini ve dili yok saymayı, asimilasyona maruz bırakmayı ve tekçi/homojenleştirici politikalar benimseyerek bu grupların “farklı olma haklarını” elinden almayı amaçlar. Nitekim Türkiye de aynı sebep ve arzular sonucunda hem Sevr Antlaşması’nda hem de Lozan Antlaşması’nda dönemin standart azınlık tanımı yerine sadece “gayrimüslim azınlık” kavramını kullanmıştır ve halen de kullanmaktadır¹⁶.

1.1. Çok dilli Dünyada Tek dilli Devletler: Dil Politikaları ve Dil Hakları Üzerine

18. yüzyılda ulusçuluğun kurumsallaşıp iktidarı ele geçirmesiyle beraber ortaya çıkan ulus-devletlerin hemen hepsi birden çok kültüre ve dile ev sahipliği yapmaktadır. Bu devletlerin bu çeşitliliğe gösterdikleri reaksiyon iki boyutlu olmuştur: bir yandan egemen etnik grubun dili standart hale getirip geliştirilirken diğer yandan egemen etnik grubun dışındaki diller dominant dil içerisinde eritmeye çalışılmıştır. Yeni kurulan ulus-devletler bir yandan kendi ulusal dillerini standartlaştırıp toplumun tüm kesimlerine yayarken diğer yandan egemen etnik grubun dışındaki farklı dilleri resmî/ulusal dilce eritip yok etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda ulus-devletler ulus inşa ve uluslaşma hareketleriyle tek dilli dil politikalarına önem vermişlerdir. Dolayısıyla ulus-devletler için dil politikaları anahtar bir konumda olmuştur. Böylelikle devletin temel dil politikaları iki noktada ortaya çıkmıştır. Devlet, bir yandan resmî dili güçlendirip geliştirmeyi hedeflerken resmî dilden farklı dillere karşı savaş açmıştır. Bu noktada, egemen etnik grubun dili hem ulusal varlığın bir kanıtı olmuş hem de ulusal bütünlüğün bir nişanesi olmuştur.¹⁷ Ulus-devletler, genellikle egemen dil dışındaki dilleri

¹⁵ Berdal Aral, *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar (Üçüncü Kuşak Haklar)*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2010, s. 205.

¹⁶ Oran, Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2004, s. 49.

¹⁷ Selim Orhan, *Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye’de Uygulamaları*, AÜ SBE, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış YL Tezi, 2012, s. 19.

kabul etmemiş ve hatta bu dilleri tehdit olarak algıladıkları için egemen-dışı olan bu dillerin inkârına veya reddine başvurmuşlardır. Gerçekten de tüm dünyada gerçekleşen uluslaşma süreci, egemen etnik grubun dilinin dışında kalan tüm dillerin yok edilmesi ya da yok sayılması sürecidir. Bu amaçlar doğrultusunda, hayata geçirilen dil politikaları, “bir siyasal birim içinde konuşulan dillere, bunların alan ve bölgelerine, gelişmelerine ve kullanımlarına ilişkin haklara yönelik ilke, karar ve uygulamalar bütünü”¹⁸ olarak tanımlanabilir. Ulus-devlet sistemi içinde dil politikaları genellikle tek dillilik politikası olarak uygulanır. Tek bir dilin resmî dil olarak tanımlanması o dilin yaşamı ve gelişimi için önem arz ederken onun dışında kalan dillerin kamu hayatından çıkarılması sürecini başlatır.¹⁹ Anayasa gibi en temel hukuki metinlerden, gündelik hayattaki her türlü pratiğe kadar resmî dil dışındaki diğer diller yasaklanır ya da sınırlandırılır. Böylelikle, egemenler tarafından dar bir bakış açısıyla yorumlanan dil hakları ayrılıkçılıkla bir tutulmakta ve buna uygun olarak asimilasyoncu bir politika benimsenerek hayatın her alanında uygulamaya sokulmaktadır. Bu noktada ulus-devletin resmî dilli, “kültürel birliğin temel sembolü olarak yükselmekte, azınlık dilleri bu dilin altında ezilmektedir”²⁰.

Öyle ki dil hakları, ulus-devletlerin yeryüzünü kaplamalarıyla beraber dayattıkları tekçi dil politikalarına karşı bir savunma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Ulus-devletlerin empoze edilerek çizilen sınırları, bu suistimalin ilk ayağını ve hemen ardından ulus inşa süreçlerinde dayatılan dil politikaları ise ikinci ayağını oluşturmuştur. Dil politikalarının asimilasyoncu ve inkârcı yönüne karşı egemen-dışı dillerin savunucuları, hak bağlamında konuyu ele alarak dil haklarını bir koruma kalkanı olarak savunma alanlarına almışlardır. Virtanen’in tanımlamasıyla dil hakları, devletin dildeki asli haksızlıklarına karşı bireyin kimliğini koruyup onunla anlamlı bir yaşam sürmesi ve aidiyet duygusunu yaşatması girişimidir.²¹

Bu noktada, dil politikalarının asimilasyoncu yönüne karşı dil haklarının savunulması gerektiği açıktır. Peki, bir dilin asimilasyona maruz kalmasına neden karşı çıkmalıyız? Her şeyden evvel asimilasyon “insanlığa dair” bir sorundur. Asimilasyon insana ve insanlığa dair

¹⁸ Özlem Virtanen Eraydın, “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri” *Dil Politikalarının Kökenleri Avrupa Sürecinde Dil Hakları* Ebru Uzpeder, (Ed.), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul 2003, s. 18.

¹⁹ Selim Orhan, “Dil Politikaları ve Dil Hakları Üzerine Teorik Çerçeve”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi –İnÜHFD-* Cilt:8 Sayı:2, 2017, s. 340.

²⁰ Elçin Aktoprak, “Ulusun Tahayyülünde Anadili,” *Anadili Sempozyumu Bildiriler Kitabı-2* (30-31 Mayıs 2009), Ankara, Eğitim-Sen Yayınları, 2010, s. 185.

²¹ Virtanen, 2003, s. 18.

gerçeğin değersizleşmesine neden olur. Fanon'un deyimiyle "her ne olursa olsun içimdeki insanı zorunlu kılabilirdim mi?"²² sorusuna verilecek cevap önemlidir.

Bir kısım normatif görüş, dillerin katli ile ekosistemdeki bir canlı türünün yok oluşu ya da daha doğru tabirle yok edilişi arasında bir ilişki kurmaktadır. Ekolojik sistemdeki tüm canlı ve cansız varlıkların karşılıklı ilişkileriyle meydana gelen ekosistemde, varlıkların herhangi birinin besin ağından çıkması, sistem içindeki diğer varlıkların ve elbette sistemin kendisi için de zararlı sonuçlara yol açabilmektedir.²³ Tıpkı ekosistemdeki her varlığın bir önemi olduğu gibi, dilin de ekolojik bir değeri vardır. Normatif düşüncenin bir biçimi olarak ortaya çıkan bu düşünceye göre, bir dilin yok olması ile ekosistemdeki bir canlının yok olması arasında bir korelasyon vardır. Nasıl ki insanlar ekosistemdeki türlerin yok olmaması için çaba sarf ediyorsa diller için de böyle bir çaba zorunludur. Çünkü diller, içinde yaşadığımız ekosistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Örnek olarak dilin kaybıyla biyolojik çeşitlilik hakkındaki bilgi birikimimize ve de bu çeşitliliğin tıpta kullanımına ilişkin bilgimizin de ciddi zararlar verecektir.²⁴

Asimilasyoncu dil politikalarına karşı dil haklarını yarar temelinde savunanlar da vardır. Burada dil, yalnızca ekolojik ve estetik bir değer değildir aynı zamanda epistemik bir kaynaktır.²⁵ Dil, iletişim ve kimlik fonksiyonundan önce, dünya mirasının bir parçası ve değeri olması bakımından önemlidir. İnsanlığın ortak mirası olan dillerin ortaya koyduğu kültür ve bilgi birikimi tüm insanlar için faydalıdır.²⁶ Sorulan soru açıktır, dünya tarihinin mirası olan bir dilin, bir sanat eseri ya da arkeolojik bir bulgu kadar korunmasını gerektirecek bir değeri yok mudur?

Nitekim bunlar önemi hususlar olsalar da bir hakkın "hak" statüsüne kavuşması açısından dayanak sunmakta yetersiz kalmaktadırlar. Dil haklarının hak statüsüne sahip olması bir nesne ya da biyoçeşitlilik olarak algılanması ile ilgili değil, doğrudan dili konuşanların eşitlik ve adalet anlayışıyla ilişkili olmalıdır. Dil bizatihi ekosistem, tarih ya da ortak miras değerinden dolayı değil, dili konuşanlar için önem atfetmektedir. Bu kapsamda dilin, iletişim ve kültürel fonksiyonu öne çıkmaktadır. İnsanın, gruplar halinde varlığını sürdürme, kimliğini yaşatma ve sağlıklı bir şekilde bilişsel gelişimini tamamlaması için dil önem taşımaktadır.²⁷ Dilin

²² Frantz Fanon, *Afrika Devrimine Doğru*, Çev. Sanem Işıl Aytuğ, Sel, 1. Baskı, İstanbul, 2022, s. 9.

²³ Krauss, 1992, s. 8.

²⁴ Mustafa Koçak, *Çok-Kültürlülük Açısından Dil Hakları*, Liberta Yayınları, Ankara, 2013, s. 199.

²⁵ Koçak, 2013, s. 272 ve devamı.

²⁶ Orhan, 2017, s. 348-350.

²⁷ Koçak, 2013, s. 232; Orhan, 2017, s. 350.

asimilasyonu, her şeyden önce dili kullanan kişiler arasında iletişim bozukluğuna sebep olmakta ve bu da kişinin iletişiminde temel sıkıntılara neden olarak ifade özgürlüğünden adil yargılanma hakkına kadar geniş çerçevede temel hakların varlığına zarar vermektedir. Kişinin dilinden mahrum kalmasına sebep olan bu süreç, kendini anlatabilme ve başkalarını anlayabilme noktasında kişilerde, olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır.²⁸ Dil sadece insanlar arasında iletişimi sağlayan bir araç değildir, aynı zamanda kişinin kendisini anlamlandırmasının ve kimliğini tanımlamasının da hayati bir formudur.²⁹ Dil, bireyin ait olduğu grupla aidiyet duygusunu pekiştirir, dünyada kendisini nerde konumlandıracağına imkân tanıyıp belirsizlik içinde kaybolmasını engeller ve kişinin hayatını anlamlı kılar. Aynı zamanda ona güvenle yaşayacağı bir ortam sağlar. Böylelikle bireyler arasındaki dayanışmanın güçlü oluşuna zemin hazırlar. Bu çerçevede dilin kimliğe ilişkin kurucu ve sembolik önemi öne çıkmaktadır.

Tek dil politikaları, sadece dillerin ölümlerine yol açmamakta; aynı zamanda bireylerin bilişsel ve psikolojik gelişimlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Dilleri kamusal alandan dışlanan bireylerin, kendi ulusal gruplarının özelliklerini taşıyan kişilerle kurdukları ilişkileri, egemen etnik gruba mensup kişilerle ilişkilerinden farklı olmakta ve bu bağlamda kamusal alanda kendilerini kabul ettirebilmek için egemen etnik grup içerisinde daha farklı bir “performans” sergilemektedirler. Bu “performans” egemen etnik grubun özelliklerini taklit etme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu, “onun gibi olabilme” psikolojisinin yarattığı aşağılık duygusunun bir sonucudur. Toplumsal kültürü ve dilsel yapısı bozulmuş, değerleri hor görülmüş ve aşağılanmış gruplar, suçluluk duygusu ve aşağılık kompleksine³⁰ kapılır. Bu ise kişinin egemen etnik grubun dilini konuşurken onlar gibi olabilme ve onların “düzeyine” erişebilmenin bir aracı olarak dili en iyi şekilde konuşma çabasını ortaya çıkarır. Fanon’un deyimiyle, “Antili Siyah Fransız dilini benimsediği ölçüde beyazlaşacak, demek ki gerçek insana yaklaşacaktır.”³¹ Böylelikle kişiliği tahrip edilen birey, soydaşlarına ve kendisine yabancılaştıkça diğer yönüyle egemen gruba yaklaşmaktadır. Bu durum bireyin yaşantısında psiko-sosyal sorunlara neden olmaktadır. Ancak birey bu süreç içerisinde hiçbir zaman kendini, erişmek istediği “üst kültüre” kabul ettiremeyeceğinin gerçekliğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Nihayetinde birey, ne tam anlamıyla ait olduğu etnik gruba yabancılaşabilmekte (resmî metinlerde asimilasyon) ne de diğer gruba dahil olabilmektedir. Bu da insana her

²⁸ Blake, Michael, “‘Language Death and Liberal Politics’”, *Language Rights and Political Theory*, Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.), Oxford University Press, New York, 2003, s. 214.

²⁹ Koçak, 2013, s. 171.

³⁰ Frantz Fanon, *Afrika Devrimine Doğru*, Çev. Sanem Işıl Aytuğ, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 41.-42.

³¹ Frantz Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maskeler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, S. 18.

zaman “aslında ben kimim?”³² sorusunu sordurmaktadır. Bu doğrultuda zamansal ve mekânsal bir düzlemde gerçekleşen bu süreç tahakküm altındaki insan “...yalnızca tahakküm edilen bir insan olmadığı...”³³ gerçekliğini bireyin yüzüne vurur. Bu süreçler aynı zamanda, kişinin sahip olduğu geçmişi ve kültürü üzerinde bir tahribat yaratarak kişinin kendi benliğine olan saygısını yitirmesine sebep olmaktadır. Bu egemen etnik gruptan olma, kendini kabul ettirme sürecinde kişi, gerçek benliğini gizleyerek bir anlamda “rol yapmak” zorunda kalmaktadır. Sonuç olarak kişi kendinden vazgeçerek öteki için/başkası için var olma³⁴ sürecine girer.

1.2. Dil Haklarının İnsan Haklarıyla İlişkisi

Klasik insan hakları hukukuna göre, insan hakları “birinci kuşak insan hakları” yani bireyi merkeze alan medeni ve siyasi haklar, “ikinci kuşak insan hakları” yani iktisadi, sosyal ve kültürel haklar olarak ikiye ayrılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre, daha sonra olgunlaşmaya başlayan kolektif haklar ise “üçüncü kuşak insan hakları” grubuna girmiştir. Aral’ın tanımlamasıyla ikinci kuşak insan hakları birinci kuşak insan haklarına kıyasla uzun bir süre “üvey evlat” muamelesi görürken, kültürel haklar ise ikinci kuşak haklar arasında iktisadi ve sosyal haklar kadar ilgi görmemiş ve “üvey evlat” muamelesi görmüştür.³⁵ Netice malumdur ki, bu haklar arasında kolektif haklar en alt basamakta yer almakta olup en az seviyede ilgi görmektedir. Kolektif hakların insan haklarının “bağlayıcılığı kuşku götürmeyen” bir hak olup olmadığı tartışması bir yana, açıktır ki dil hakları, aşağıda uluslararası belgelerde de göreceğimiz gibi, doğrudan kültürel hakların (dolayısıyla “bağlayıcılığı kuşku götürmeyen” ikinci kuşak hakların) bir parçasıdır. Ancak buna karşın dil hakları hem bireyi hem de toplumsal bir grubu muhatap aldığında her üç kuşak hakla da iç içedir. Gerek konumuz bağlamında gerekse de tüm insan hakları bağlamında ikili ya da üçlü ayırımın, tıpkı Donnelly’nin dediği gibi, “ciddi biçimde yanıltıcı”³⁶ olduğunu düşünmekteyiz. Bu çerçevede hangi kuşakta olursa olsun tüm insan haklarının karşılıklı bağımlılığı ve bölünmezliği elzemdir.

³² Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, Çev. Şen Süer, Versus Kitap, İstanbul, 5. Baskı, 2016, s. 244.

³³ Fanon, 2016, s. 244.

³⁴ Fanon, 2020, s. 17.

³⁵ Aral, 2010, s. 191.

³⁶ Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev. Mustafa Erdoğan- Levent Korkut, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 1995, s. 38.

İnsan hakları, 17. ve 18. yüzyılda dönemin meşru siyasal ilkelerine karşı “doğal haklar” parolasıyla bir merkezkaç oluşturarak girmiştir.³⁷ Ancak “insan hakları” oluşmaya başlarken hakkın sahipleri “vergi verebilen yetişkin beyaz erkekler” olmuş, vergi veremeyen beyaz ve erkek olmayanlar bu hakkın dışında tutulmuştur. İnsan haklarının en temel değerlerinden olan evrensel yapısına aykırı bu anlayış zamanla iyileşmiştir (evrenselleşme olgusu ve temel insan haklarının ne kadar evrensel olduğu halen tartışmalıdır. Örneğin kadınlar ya da LGBTİ+ bireyler dünyanın her yerinde temel haklardan mahrum kalabilmektedirler) ancak uzun bir sürece yayılmıştır. Bir insan hakkı olarak çok sonradan gelişen dil haklarının da böyle bir serüven izlediği ve izleyeceği kuşkusuz. Bu yönüyle dil hakları aynı zamanda yerleşikleşme sürecinde olan bir hakktır. Nitekim Will Kymlicka göre, 1980’lere kadar grupların özel haklara sahip olamayacağı genel bir kanaat iken artık bunun doğru bir düşünce olmadığı söylenemez.³⁸

Dil haklarının, insan hakları bağlamındaki tartışmalarının başında bireysel/kolektif ayrımı gelmektedir. Bu ayrım, herhangi bir bireyin bir hakkı talep etme hakkına sahip olması durumunda, asgari bir talebin olması gerekip gerekmediğine odaklanır. Bireysel dil hakkı, hakkın kullanılmasında talep edenin sayısına bakılmaksızın bir bireyin talep edebileceği bir hakktır. Kolektif haklar ise tam tersine belli bir asgari sayıda kişinin kullanabileceği bir hakktır.³⁹ Buradaki temel amaç dezavantajlı konumda bulunan grupların, siyasi ve vatandaşlık haklarını korumak ve kültürler arasında bu haklara yer açmaktır. Ancak uluslararası ilişkilerdeki egemen görüş, buna ulus-devletlerin görüşü de denebilir, dil hakları ve kültürel hakları genellikle “ulusal azınlıklara mensup kişilerin hakları” olarak tanıyarak kolektif yönünden ziyade bireysel yönünü öne çıkarmaktır. Daha sonraki bölümlerde bu tavrın gerekçesini daha detaylı açıklayacağımız gibi, devletler halkların kolektif haklarını görmezden gelerek *ulusal bütünlüklerini* korumayı amaçlamaktadırlar. Oysa, dil haklarındaki kolektiflik vurgusu, egemen etnik grup dışında kalan grupların yararlandığı bir “dil güvenliği” hakkının olduğunu iddia etmektedir. Belirli bir dilin güvenliği, gelişimi veya o dilin hayatta kalması kolektif haklar bağlamında ilgi duyulmaktadır.⁴⁰ Bu haklar bireysel değil de kolektif kullanılacağından hakkın kolektif boyutunun önemi açığa çıkar.

³⁷ Donnelly, 1995, s. 38-40.

³⁸ Will Kymlicka’dan Akt. Koçak, 2013, s. 211.

³⁹ Will, Kymlicka and Alan, Patten (Ed.), *Language Rights and Political Theory*, Oxford University Press, New York, 2003, s. 30.

⁴⁰ Kymlicka and Patten, 2013, s. 31.

Nitekim tüm bireysel hakları kapsayan “haklar, genellikle seçkinlerin denetimindeki siyasal dışlama ve tahakküm mekanizmaları tarafından ihlal edilirler. Bolluk içindeki yoksulluk iktisadi olduğu kadar siyasi bir olgudur; sivil ve siyasal haklar da çok defa iktisadi ayrıcalığı korumak amacıyla ihlal edilirler.”⁴¹ Bireysel haklarda gerçekleşen bu olaylar, dil hakları çerçevesinde ise daha genel siyasi çıkarlarca şekillenir. Tüm dünyada ulus-devlet bünyesinde yaşayan “azınlıklar” tarafından talep edilen dil hakları, devletler için siyasi problemler doğurmuştur. Ortaya çıkan temel siyasi problemlerin çözülmesi, dil hakları taleplerinin zorladığı bir alan olmuştur. Ancak dil haklarının çerçevesinin nasıl kurgulanıp uygulanacağı tüm devletlerin ortak sorumluluğu olarak kabul edilmiştir. BM gibi ortak bir çatı altında hareket edebilen ulus-devletler, aldıkları kararları kendi lehlerine olacak şekilde düzenleme fırsatına sahip olmuşlardır. Bir yandan etnik çatışmaları sonlandırıp toplumsal barışı sağlamak için dil hakları çerçevesinde düzenlemeler yapılırken aşağıda da görüleceği gibi bu düzenlemeler devletler lehine geniş bir yetki alanı sağlamıştır. Açıktır ki, hem kolektif haklar hem de bireysel haklar gibi tüm haklar tarih içinde sürekli olarak seçkinler ve halk arasında gerçekleşen çatışmalar neticesinde şekillenmiştir. Dil hakları gibi azınlık haklarının ise muhatabı ve öznesi gruplar olsa da bu seyirden farklı bir seyir izlememiştir. İkinci şey ise, halkların kategorileştirilmesinin siyasal dışlama ve tahakkümüne zemin hazırladığıdır. Grup haklarının tanınmaması ya da bu hakların uygulanacağına dair kapının aralanmaması temel haklara yapılacak saldırıların da zeminini hazırlar. Kaboğlu’nun deyişiyle:

“Topluluk hakları açısından, bireysel haklar mücadelesi ile halkların hakları mücadelesi birbirini tamamlar. Özne ve toplumsal aktör olarak bireylerin varlığının, kolektif kimliklerinin tanınmasına bağlı olduğu durumlar vardır. Kolektif haklar, bireysel hakların kullanılmasını sağlar. Birey toplumsal ilişkiler süreci ve kolektif kimliği göz önüne alınmadan sadece soyutlamadan başka bir şey değildir.”⁴²

Burada dil hakları, insan hakları bağlamında haklı bir talep ile gelmektedir. Bu noktada dil hakkı bireyin kendisinin kullanabileceği bir hak olabileceği gibi, bireyler sahip oldukları her hakkı ancak ait olduğu grubun bu hakka sahip olmasıyla kullanabilmektedir. Örnek olarak dil haklarına sahip olmayan bir toplum, kendini ifade edebilecek bir iletişim pratiğinden yoksun olacağından ifade özgürlüğü gibi temel bir haktan da mahrum kalacaktır. Yine bu hak, temel bir insan hakkı olarak kabul edilen ayrımcılık yasağıyla da ilintilidir. Dil haklarının uluslararası hukukta geniş çapta tanınan köklü ve temel insan haklarının ayrılmaz bir parçası⁴³ olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Diğer yandan kolektif haklar, temel hakların daha etkili

⁴¹ Donnelly, 1995, s. 46.

⁴² İbrahim Ö. Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, DÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 180.

⁴³ Fernand de Varennes, “Language Rights as an Integral Part of Human Rights”, *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, Vol. 3, No. 1, 2001, ss. 15 – 25, s. 15.

bir şekilde hayata geçirilmesine olanak sağlar. Örneğin yaşama hakkının anlamlı olabilmesi için çevre hakkı ona uygun bir çerçeve sağlamaktadır.⁴⁴

Uluslararası insan hakları hukukunda konu bağlamında yapılan bir diğer tartışma hoşgörü hakları ve destekleme haklarından gelir. Klasik insan haklarında devletin negatif ve pozitif statüsüne denk gelen bu ayrıma göre, ilk olarak negatif statüden yola çıkılarak, devletin azınlık grubun dilini evlerinde veya kamusal alanda kullanmalarına karşı yasaklama ve kısıtlama getirmesini yasaklar. Nitekim aşağıda da göreceğimiz gibi, kültürel hakları düzenleyen her uluslararası belge, devletlerin ayrımcılık yapmasını ve adil olmayan prosedürlerini engellemeye çalışmıştır. Ancak bir dilin yaşaması ve gelişmesi için “müdahale etmeme” yeterli bir koruma sağlamaz. Aynı zamanda dilin yaşaması ve gelişmesi için anadilde eğitimin sağlanması ve sosyal hizmet alanında buna dönük kolaylaştırıcı alanlar açılması için devletlerin, destekleme haklarını devreye sokması gerekmektedir.⁴⁵

2. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Işığında Dil Hakları

Dil hakları, kültürel hakların bir parçasını oluşturmaktadır ve kültürel haklar ise insan haklarının “yerleşik” ve “bağlayıcılığı kuşku götürmeyen” bir alanı haline gelmiştir. Bu hakların normatif sorunları yüksek düzeyde olsa da uluslararası düzenlemelerin asli kaynakları olan uluslararası anlaşma, sözleşme, bildirge ve uluslararası mahkemelerde yer almıştır. Bu haklar, BM başta olmak üzere uluslararası toplum tarafından veya Avrupa Bütünleşmesi çerçevesinde düzenlenen ve yasal olarak bağlayıcılığı olan belgelere dayanabilirler.⁴⁶ Bu çalışmada bu tür belgelerin hepsini incelemek mümkün değildir. Ancak dil haklarını uluslararası insan hakları hukuku ışığında inceleyebilmek için en azından temel belgeleri ele almak gerekmektedir. Çalışmanın devamında, ilk olarak sözünü ettiğimiz belgelerin neler olduğunu açıklayacağız. Daha sonra uluslararası siyaset çerçevesinde bu hakların değerlendirmesini yapacağız.

⁴⁴ Aral, 2010, s. 18.

⁴⁵ Arzo, 2007, s. 6.

⁴⁶ Da Varennes, 2001, s. 16.

2.1. Dil Haklarını Düzenleyen Uluslararası Belgeler

Dil politikaları ve dil haklarının karşılıklı çatışmasında kuşkusuz etnisiteye dayalı gerginlikler olmaktadır. Bu gerginliklerin yoğunluğu uluslararası toplumun ilgi alanına girmektedir. Bunun temel nedenlerinden birincisi, küreselleşen bir dünyada küreselleşen uluslararası aktörlerin hiç olmadığı kadar birbirlerine bağımlı hale gelmeleridir. İkincisi devletin dil haklarına saygı göstermesi, kapitalist sistemin üzerine inşa edildiği temel değerlere ters düşmektedir.

Uluslararası hukukta genelde azınlık haklarının özelde ise dil haklarının korunmaya alınması fikrinin altyapısı çok daha gerilere dayanmakla beraber kurumsal yapılanması, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde oluşmaya başlamıştır. De Vitoria, kapitalist sistem içinde yerlilerin haklarının neler olacağını tartışmaya açan ilk batılı fikir insanıdır.⁴⁷ 1492 sembolik tarihiyle başlayan bu fikrî dünya, hem teorik olarak hem de uygulamalı olarak tüm dünya saflarına yayılacaktır. Ancak günümüzde sıkça bahsedilen azınlık hakları ve buna bağlı olarak dil hakları çok daha sonradan, yapılacak düzenlemelerde yer almaya başlamıştır. Bunun ilk izlerini cılız da olsa (çünkü belli bir coğrafyayı ve grubu kapsamıştır, evrensel nitelikte değildir) 1814 Viyana Kongresi'nde görmekteyiz. Bu konferansta, Alman kontrolü altındaki Lehçe konuşan azınlıkların korunmasına değinen ilk uluslararası belge, azınlık tanımlaması çerçevesinde, azınlık haklarını düzenlemiştir.⁴⁸ Ancak dilsel hakların, uluslararası insan hakları hukukuna etki edecek şekilde kurumsal bir sürece girdiği dönem, Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan anlaşmalarla olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan, eski düzeni temsil eden imparatorluklar (çok sayıda etnik ve dini gruba ev sahipliği yapan geniş coğrafyaları kapsıyordu) yerini çok daha küçük siyasi birimlere bırakmıştır. Ancak yeni kurulan ulus-devletlerin hiçbiri homojen tek bir ulusu bünyesinde barındırmadığı için bu dönemde yapılan anlaşmaların hepsinde azınlık hakları garanti altına alınmış⁴⁹ ve böylece azınlık sorunları çözülmeye çalışılmıştır.

Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorlukların parçalanmasıyla beraber, onların enkazından doğan devletlerin içinde kalan azınlık gruplarının haklarının neler olacağını anlaşmalarla düzenlenmesi, azınlık haklarının ilk küresel ayağını oluşturmuştur. Ancak asıl hukuki statü yaratacak düzenlemelerin adımı ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde

⁴⁷ Cemal Bali Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Dost Yayınları, Ankara, 2016, s. 47-55.

⁴⁸ *Final Act of the Congress of Vienna/General Treaty (1815)*, <https://www.dipublico.org/100513/final-act-of-the-congress-of-viennageneral-treaty-1815/>, (ET: 01.06.2022).

⁴⁹ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları-Emperyalizm*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 255-257.

atılacaktır. Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan “yetersiz düzenlemeler” İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanan faciaların da kapısını aralamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle Nazizmin bıraktığı izler ve farklı etnik grupların yaşadığı ortak sefalet ve acılar sonucunda uluslararası toplum harekete geçme mecburiyetinde kalmıştır. Nitekim BM, uluslararası düzende barışın ve istikrarın devamlılığı ile insan haklarının sağlanması arasında ciddi bir bağ kurmuştur. 1(3). maddesinde uluslararası iş birliğinin sağlanması için ırk, dil ve din ayrımcılığının sonlandırılması gerektiğine vurgu yapmış ve 55. maddede ise uluslar-arasında hak eşitliğini ve halkların kendi kaderini tayin hakkına saygı duyulmasını BM Kurucu Antlaşmasına eklemiştir.⁵⁰ Yine insan hakları alanında en temel belge olarak kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, dilde ayrımcılığı yasaklasa⁵¹ da bu dönemde bunun dışında dil üzerine başka herhangi bir hükmü olmamıştır.

Azınlık hakları başta olmak üzere dil haklarını düzenleyen en temel belge, 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) kararıyla kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’dir. 27. Maddeye göre:

“Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadet etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenemez.”

BM bünyesinde kabul edilen bir diğer önemli belge ise 1960 tarihinde kabul edilen, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmedir. Sözleşmenin 5 (c) maddesinde belirtildiği üzere sözleşmeye taraf devletler, “ulusal azınlık üyelerinin, okullarının yönetimi dahil kendi eğitim etkinliklerini yürütme ve her devletin eğitim politikasına bağlı olarak kendi dillerini kullanmalarının ya da öğretme haklarını tanımanın temel ilke”⁵² olduğu üzerinde anlaşmışlardır. Sözleşmenin 3. Fıkrası devletin, azınlıkların anadillerinde eğitim görme hakkını sağlaması ve desteklemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

BM Genel Kurul’u tarafından 20 Kasım 1989 Tarihinde Kabul edilen 44/25 sayılı Çocuk Hakları Sözleşmesi 29. maddesinin c fıkrası ise “Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendinden farklı uygarlıklara saygınlıklarının geliştirilmesi”⁵³ hükmünü içermektedir.

⁵⁰ UN, Charter of the United Nations, New York, 26 Haziran 1945.

⁵¹ UN, *Universal Declaration of Human Rights*, General Assembly resolution 217 A, Paris, on 10 December 1948.

⁵² UN, *Convention Against Discrimination in Education*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 14 December 1960,

⁵³ UN, *Convention on the Rights of the Child*, General Assembly Resolution 44/25, Human Rights Instruments, 20 November 1989.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun, 1992 tarihli ve 47/135 sayılı kararı olan Ulusal veya Etnik, Dilsel veya Dinsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge'de 3. ve 4. madde anadil konusunu ele almıştır. 3. maddeye göre "Devletler, mümkün olduğu kadar azınlıklara mensup kişilerin anadillerini öğrenmeleri veya anadillerinde eğitim almaları için yeterli imkanlara sahip olabilecekleri gerekli tedbirleri alır" derken 4. maddede ise "Devletler gerektiği takdirde, kendi ülkelerinde var olan azınlıkların tarih, gelenekler, dil ve kültürleri ile ilgili bilgiler almalarını özendirmek için eğitim alanında tedbirler alır. Azınlıklara mensup olan kişiler, toplumun bütünü hakkında bilgi edinebilmek için yeterli imkanlara sahip olurlar."⁵⁴ denmektedir.

Dil Hakları alanında yapılan daha bütünlüklü çalışmalar ise genellikle tarihsel süreçte AB yapısını alacak olan örgütlerce yapılmış diyebiliriz. AGİT Kopenhag Toplantısı Belgesi'nin 34. maddesi;

"Katılımcı devletler, ulusal azınlıklara mensup kişilerin ilgili devletin resmî dil veya dillerini öğrenme ihtiyacından bağımsız olarak, anadillerini öğrenmek için eğitim görmeleri veya anadillerinde eğitim görmeleri ve imkân bulunan ve gerekli olan hallerde, yürürlükteki ulusal yasalara uygun olarak, bu dili kamu otoriteleri nezdinde kullanabilmeleri için yeterli fırsata sahip olmalarını sağlamaya çaba göstereceklerdir."

hükmünü açıkladıktan sonra şöyle devam etmektedir: "Eğitim kurumlarında verilen tarih ve kültür eğitimi bağlamında, ulusal azınlıkların tarih ve kültürlerini de göz önüne alacaklardır."

BM çatısı dışında, azınlık haklarına ilişkin bölgesel çalışmalar da bu hususa önemli katkılar sağlamıştır. Azınlık gruplarının hakları evrensel insan haklarının bir parçası olarak saygı gösterilmelidir. Bu değerlere uyulması artık bir tercih meselesi olmayıp insan ve azınlık hakları çerçevesinde yasal bir zorunluluktur. Bunu Avrupa Konseyi'nin 1995 yılında kabul ettiği Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesinin 12/1 maddesi takip ederken "Taraflar, gerektiğinde, ulusal azınlıkların ve çoğunluğun kültür, tarih, dil ve din bilgisini geliştirmek için eğitim ve araştırma alanlarında önlem alırlar." beyanında bulunurken 14/1 maddesi ise "Taraflar, ulusal azınlığa mensup her kişinin kendi dilini öğrenme hakkına sahip olduğunu tanımayı taahhüt ederler"⁵⁵ şeklindedir. Bu sözleşme, azınlıkların yaşadığı yerlerde kendi dillerini kamusal alanda kullanma, yayın yapma ve yaşadıkları yerlerin özgün isimlerinin kullanılmasına kadar geniş bir çerçeve sunar. Konsey bünyesinde kabul edilen bu

⁵⁴ UN, *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, General Assembly Resolution 47/135, Human Rights Instruments, 18 December 1992.

⁵⁵ Council of Europe, *Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report*, H (95) 10, Strasbourg, February 1995.

sözleşmenin önemi ise, azınlık haklarını garanti altına alan bağlayıcı bir uluslararası (Avrupa coğrafyasında) belge olmasıdır.

Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan “Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme” ise dil haklarının pozitif bir yükümlülük olarak görülmesine zemin hazırlar. Azınlık gruba mensup bireylerin eğitimde, mahkemelerde ve kamu tarafından desteklenen diğer eğitim ve kitle iletişimi gibi temel kamu hizmetlerinde egemen etnik dil dışındaki dillerini kullanmalarına imkân tanır.⁵⁶ 1 Şubat 1995 tarihinde Strasbourg’da kabul edilen Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme⁵⁷, egemen etnik grubun dışında kalan grupların, kamusal alanda dillerini yaşatmalarına ve geliştirmelerine katkı sağlayacak pozitif haklar yaratmaktadır. Sözleşmenin 5. maddesinin 2. fıkrası “Taraflar, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi istençlerine karşın asimilasyonu amaçlayan politika ve uygulamalardan kaçınırlar ve bu kişileri böyle bir asimilasyonu amaçlayan herhangi bir eyleme karşı korurlar.” hükmünü içerirken 12. maddenin 1. fıkrası “Taraflar, gerektiğinde ulusal azınlıkların ve çoğunluğun kültür, tarih, dil ve din bilgisini geliştirmek için eğitim ve araştırma alanlarında önlem alırlar.” 14. madde ise dilsel azınlık grupların kendi dillerinde eğitim hakkına ilişkin hükümler içermektedir:

“1. Taraflar, ulusal azınlığa mensup her kişinin kendi dilini öğrenme hakkına sahip olduğunu tanımayı taahhüt ederler. 2. Ulusal azınlıklara mensup kişilerin geleneksel olarak ya da önemli sayıda yaşadıkları bölgelerde, yeterli talep varsa, Taraflar, mümkün olduğu ölçüde ve kendi eğitim düzenleri çerçevesinde, bu azınlıklara mensup kişilerin azınlık dilinin öğretilmesi ya da bu dilde eğitim görmeleri için yeterli fırsatlara sahip olmasını sağlamaya gayret ederler.”

Ancak her uluslararası sözleşme gibi bu sözleşme de devletin çıkarını önceleyerek sözleşmenin eksikliklerine zemin hazırlar. Nitekim bu sözleşmenin 13. maddesinin 1. fıkrası “1. Taraflar, eğitim düzenleri çerçevesinde, ulusal azınlığa mensup kişilerin kendi özel eğitim ve öğretim kurumlarını ve yönetme hakkına sahip olduğunu tanırlar.” hükmüyle dil hakkının uygulanması için uygun bir zemin hazırlarken 2. fıkrası “Bu hakkın kullanımı Taraflara herhangi bir mali yükümlülük getirmez” hükmünü içererek dil haklarını destekliyormuş gibi davranır. Keza 12/2, 13/2 ve 14/2 maddeleri açıkça devletin “isterse” dil eğitiminin sağlanması için destekte bulunabileceğini belirtir. Vurgumuzu tekrarlayacak olursak, bu çalışmalar insan haklarına duyulan saygıdan değil sözleşmenin ön rapordan açıkladığı gibi “Avrupa tarihindeki ayaklanmaların, bu kıtada istikrar, demokratik güvenlik ve barış için ulusal azınlıkların korunmasını zorunlu olduğu...” konusunda kaynaklanan hukuksal bir

⁵⁶ Kymlicka and Patten, 2003, s.26-27.

⁵⁷ Council of Europe, Framework Convention for the Protection of National Minorities, H (95) 10, Strasbourg, February 1995.

zorunluluktan doğmaktadır. Bu yönüyle alınan kararlar her zaman devletin çıkarına ve lehine olacak şekilde hazırlanır ve böylelikle devletlere geniş bir takdir yetkisi tanınır. Dil haklarının tanınması konusunda sözleşme iyi bir çerçeve sağlasa da, sözleşme devletlere, pozitif ödevler getirme noktasında sorunludur. Çünkü sözleşmeler devletlerin lehine içerdiği içerikle hakkın etkin kullanımını sağlamakta uzaktır.

2.2. Belgelerin Önemi ve Normatif Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme

Modern tarihsel süreç içinde yaşanan tecrübeler bize iki gerçekliği açıkça göstermektedir. Birincisi, modern toplumun güç ve iktisadi yapısı, kitlesel haberleşme, eğitim ve dini kurumları ulus-devletlerin ve dolayısıyla bu devlete egemen etnik grubun hizmetindedir. Egemen etnik gruplar, sahip oldukları bu aygıtlarla, azınlık dilini ve kültürünü egemen etnik grubun içerisinde eritip yok etmektedir. Azınlık grupları ise egemen etnik grubun içinde eriyip yok olmamak için merkezkaçlar oluşturmaktadır. Bu durumun etnik çatışmaları da beraberinde getirdiğini hatırlatmakta fayda var. Bu durum uluslararası toplumun ilgi alanına girmekte ve nadiren ulus-üstü yapılanmalar daha “aklıselim” davranabilmektedir. Uluslararası toplum, uluslararası düzene sirayet eden bu tarz durumları sonlandırmak için özel bir çaba göstermektedir. Yukarıda açıklanan sözleşmeler bu çabanın bizatihi sonuçlarıdır.

Tıpkı temel insan haklarında olduğu gibi tüm hukuki normlar, zorunlu toplumsal ihtiyaçlardan doğmuştur. Toplumsal ihtiyaçlardaki zaruri nedenlere bağlı olarak gerçekleşen toplumsal talepler “hukuksal zorunluluk” duygusunu yaratır.⁵⁸ Bu zorunluluk duygusu, dil hakları bağlamında geçmişte daha cılız olarak görülen gereklilik gün geçtikçe artmaktadır. Yüzyıldır devletlerin dayattıkları dil politikaları gerek uluslararası gerekse de halklar arasındaki barışın sağlanmasının önüne ciddi bir set kurmuştur. Dahası halklar arasındaki güvensizliğin ve çatışmaların temel sebebi olmuştur. Bugün sözü edilen etnik çatışmalar bu tarz uygulamaların vahim sonucu olarak ortaya çıkmışlardır.

Hukuki bir gereklilik olarak düşünülen ve siyasi taleplerin de artması sonucunda yapılan bu sözleşmeler, elbette azınlık hakları için bir savunma alanı yarattıkları için çok önemlidirler. Ancak uluslararası toplumun kabul ettiği bu hukuksal belgelerin hazırlanması ve imzalanması sürecinde azınlık grupları temsilden yoksundurlar. Azınlıkların geleceğini belirleyen bu hukuksal metinler hazırlanırken karar alıcılar da kararı uygulayacak olanlar da egemen etnik

⁵⁸ Aral, 2010, s.17.

grubun siyasi temsilcileridirler. Bu çalışmalar, uluslararası düzenin işleyişi ile insan haklarının korunması arasında sıkı bir bağ kurulduğu için hayata geçirilmiştir. Dahası bu çalışmalar nihayetinde uluslararası sistemin ana aktörleri olan ulus-devletlerce hazırlanmıştır. Burada devletlerin “kolektif endişeleri” ve “kolektif çıkar birlikteliği”⁵⁹ alınan kararların selametini direkt etkilemiştir.

Bu durum konumuz bağlamında iki noktada sirayet etmiştir. İlk olarak Arzoğ’un deyimiyle devletler, azınlık haklarının tanınmasıyla azınlıkların dil ve kültürlerini canlandırıp yeniden inşa edecekleri ve böylelikle varlıklarını sürdürecekleri konusunda endişe etmektedirler.⁶⁰ Bu durum yaratılmak istenen homojen ulus eylemiyle uyuşmayacağından devletler, bu gelişmelerin *ulusal birlik* ve *ülkesel bütünlüğe* zarar vereceğinden endişe etmektedirler. Ancak diğer taraftan uluslararası toplumun baskısının ve azınlıkların taleplerinin görmezden gelinemeyecek seviyelere ulaşması, hukuksal düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu ikircikli durum karşısında devletler, “kolektif” çıkarlarına öncelik verecek şekilde çalışmalar yapmaya gitmişlerdir. Bu doğrultuda birincisi, bu hak azınlık gruplarına tanınan bir hak olmamış, “bir azınlığa mensup bulunan kişilerin” hakkı olmuştur. İkincisi ise, bu hukuksal metinlerle hangi grubun azınlık statüsüne sahip olacağı devletlere bırakılmıştır. Dahası, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 27. madde çerçevesi devletlere pozitif bir sorumluluk yüklememekte, sadece devlete “azınlık grubuna mensup kişilerin” bu haklarını kullanması durumunda engel olmayacağı sorumluluğunu getirmektedir.⁶¹ Ancak 27. maddenin ilk temel sorunu, hangi grubun azınlık teşkil edeceğinin saptanmasında kararı devletler lehine terk etmiş olmasıdır. 27. madde özelinde genel bir değerlendirme yapacak olursak, bu tarz kararların alınması esnasında ortak çıkar mantığıyla hareket eden devletler, karar alıcı pozisyonda olduğu bir noktada kendi ihtiyaçları doğrultusunda kararlar alabilmelerinin imkânını kullanmaktadırlar. İkincisi ise hakkın öznesini doğrudan “azınlık grubuna mensup kişiler”e tanımasıdır. Bireyin anadilini kullanması elbette bireysel bir haktır ancak dilin varlığını devam ettirmesi, gelişmesi eğitimde kullanılması için toplumsal yönü bir zorunluluktur.⁶²

Soğuk Savaş’ın bitimiyle beraber, 1990’lı yıllarda etnik çatışmaların giderek şiddetlenmesiyle uluslararası toplum meseleye daha bütüncül bakmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda,

⁵⁹ Devletlerin kendi talep, beklenti ve çıkarlarını merkeze alarak uluslararası hukuk mekanizmalarını nasıl araçsallaştırdıklarını incelemek için bkz. Erdem Denk, *Birleşmiş Milletler Sistemi*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2015.

⁶⁰ Arzoğ, 2007, s. 13.

⁶¹ Aral, 2010, s. 206.

⁶² Koçak, 2013, s. 217.

1992’de kabul edilen BM Azınlık Hakları Bildirisini, özeldede 1966 Sözleşmesindeki genelde ise Soğuk Savaş dönemi boyunca düzenlenen belgelerdeki eksiklikleri giderme çabası olarak okumak mümkündür. 1992 Sözleşmesinin ilk maddesi, devletlere sadece negatif sorumluluğu değil pozitif bir yükümlülüğü de getirerek azınlıkların kültürel gelişimi ve kimliklerinin daha sağlıklı yeşermesi için uygun ortamın hazırlanması sorumluluğunu devletlere yüklemiştir. Ancak hakkın öznesi olarak yine burada, “azınlık grubuna mensup kişiler” şeklinde tanınarak hakkın kolektif boyutu görmezden gelinmiştir.

Bir diğer noktadan bakıldığında ise, Avrupa Konseyi’nin dil hakları çerçevesinde hazırladığı sözleşmelerin daha açık ve kapsayıcı olduklarını vurgulamak mümkündür. Dahası Avrupa coğrafyasında yapılan bu uluslararası hukuk belgeleri birlik ülkeleri için bağlayıcı olmaktadır. Kararlar doğrudan taraf devletlere yükümlülükler getirmektedir. Nitekim Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesine göre, azınlıkların dillerini kamusal alanlarda özgürce kullanma hakkı, kendi dillerinde yayıncılıkta bulunma hakkı, yerleşim bölgelerinin özgün isimlerini kullanma hakkı ve kendi eğitim kurumlarını açma haklarını açıkça tanımaktadır.⁶³ Ancak azınlıkların tanınması ve hakkın sadece bireysel statüsüne yapılan vurgu Avrupa’da da devam etmektedir.

Dil hakları üzerindeki muğlak tanım, belirsiz içerik ve özne sorunu pozitivist hukukçular tarafından bu hakkın bir insan hakkı olamayacağı ifadelerine sebep olmaktadır. Nitekim bu tespit yersiz değildir. Çünkü pozitivist hukukçulara göre, hakların hukuksal olabilmeleri için hukuksal yaptırıma konu olmaları gerekmektedir. Ancak azınlık haklarının çiğnenmesi ya da tanınmaması durumunda, taraf devletin şikâyet edilebileceği uluslararası bir mahkeme bulunmamakta, devletler bu düzenlemelerin aksi hareket ettiklerinde bir müeyyide ile karşılaşmamaktadırlar.⁶⁴ Ancak bunun bir hak statüsünün belirlenmesine yeterli olup olmayacağını karara bağlamak için yetersizdir. Her şeyden evvel yukarıda sözünü ettiğimiz uluslararası sözleşme ve belgelerin hepsi bu hakkın uluslararası hukuk içtihadına girmesini sağlamıştır. Örnek olarak Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin ilgili maddesi açık ve anlaşılır olmaktan uzak olsa da 160’dan fazla devlet tarafından imzalanması ve artık evrensel düzeyde kabul görmesi açısından önemli bir uluslararası belgedir.⁶⁵ Bundan da ziyade bir hakkı insan hakkı olarak tanımlayıp tanımlamamayı egemenlerin kararları çerçevesinde ölçmek mümkün müdür? Hausermann’ın deyimiyle “insan hakları insan

⁶³ Aral, 2010, s. 209.

⁶⁴ Orhan, 2012-Tez, s. 81.

⁶⁵ Aral, s. 206.

onurunun zaruri kıldığı, onun doğal bir sonucu olan haklardır.”⁶⁶ Dolayısıyla insan haklarını, “beyaz adam”ın, yani kanun koyucunun koyduğu kanunlarla değerlendirmek mümkün müdür?

Yukarıda sözünü ettiğimiz belgelerin hepsi, uluslararası hukukun temsil yetkisi tanıdığı ulus-devletlerin aldığı kararlardır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin ana aktörleri olan devletlerin çıkarlarına öncelik verilerek kararlar alınmaktadır. Bu yüzden bu belgeler, dil hakları ile ilgili bir takım önemli soruları yanıtlamakta yetersiz kalmaktadır. Azınlıkların kimler olduğunun tespit edilememesi, dil haklarının sadece bireysel haklarla çözülmeye çalışılması, eğitim dili üzerinde bir çalışma yapılmaması gibi sorunlara uluslararası toplum kayıtsız kalmaktadır. “Bu ve buna benzer sorunlar, kültürel azınlıkları genellikle çoğunluğun merhametine terk ederek ciddi ölçüde hak ihlallerine sebebiyet vermekte ve etnik-kültürel çatışmaları beslemektedir.”⁶⁷

*“Jacopo büyük düşmana karşı zaten kaybedilmiş bir savaşa tutuşur, yorgun düşer,
teslim olur ve ölür; işte yaşamının özü, hepsi bu.”
Jean Paul Sartre-Estetik Üstüne Denemeler
Çev. Mehmet Yılmaz*

Sonuç

Yukarıda anlattığımız üzere yaptığımız vurgu, kendinden olmayanı kendi hükmüne alan, onu âdeta ele geçirip yok edip kendisine tabi kılan dil politikalarına karşı dil hakları, bir karşı-çıkıştır. Egemen etnik grubun belleğine, kültürüne, tüm bilişsel ve kimliksel fonksiyonlarına el koymaya çalıştığı bir siyasal zeminde azınlık grupları dil haklarıyla kendi anadillerini yaşatmak ve kültürlerini korumayı amaçlarlar. Bu karşı-çıkışlar kişinin arzusunun, kendi yaşam biçimine duyduğu saygının bir sonucudur. Var olan tek bir dünyada var olan tek dilli ulus-devletler, azınlıklara kendi öz farklılıklarıyla varabilecekleri bir çıkışı ya da kaçabilecekleri bir yeryüzünü bırakmadı. Tek bir dünyanın, tüm kara parçaları paylaştırılmış, binlerce etnik ve dini grubun sınırları çakışmış ve bu gruplar açık bir alanda karşı karşıya gelmişlerdir. Ulusun inşasıyla birlikte bir politik özne olan egemen etnik grubun, sadece bir kara parçasının hâkimiyetini değil, kendinden olmayanın benliğine ve kültürüne de hâkim olmayı

⁶⁶ Julia Hauserman, “The realisation and implementation of economic, social and cultural rights” *Economic, Social and Cultural Rights*. Palgrave Macmillan, London, 1992, ss. 47-73. s. 52.

⁶⁷ Will Kymlicka, 1998, s. 30-31.

arzulaması, modern politikaların başında gelmektedir. Acı olan, bu politikaların bazılarının başarılı olarak asimilasyonla sonuçlanması ve uygulanan politikalar nedeniyle dilsel toplulukların yok olmasıdır. Biz ise içinde bulunduğumuz zaman ve mekânda gerçekleşen bu vahim durumların bizatihi tanıklarıyız.

Asimilasyon politikaları bazı yerlerde “başarıyla” sonuçlansa da farklı toplumlar, farklı dirençler göstererek dilsel varlıklarını, her şeye rağmen sürdürmeye devam etmişlerdir. Bitirilemeyen farklılıklar, dillerin yaşayacağı ortak bir zeminin bulunamaması gibi ikilemler toplumsal gerilimleri ve etnik çatışmaları beraberinde getirmektedir. Dahası, azınlık grupların dillerinin devlet kurumlarında temsil edilmemesinden dolayı kamu kuruluşlarına bağlılıkları zayıflamaktadır. Nitekim zamanın ve mekânın onlara ait olmadığı hissi, bu grupların yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Buradan bir çıkış yolunun bulunması veyahut bir alan yaratılması sorumluluğu kuşkusuz uluslararası toplum ve devletlere kalmıştır. Gerek yerel gerekse de uluslararası düzende yapılan çalışmalar, bu karşı-çıkışların ve de yaratılmak istenen alanların talep formudur.

Uluslararası düzende hâkim kültür ve hâkim dil dışında diğer farklılıkların siyasal olarak tanınması, bu karşıtların yarattığı zorunlu nedenlerdir. Uluslararası toplum, bu farklılıkları tanıyıp ve hukuksal olarak güvence altına alınmasını “ahlaki bir duyarlılık” parolasıyla yapsa da bu düzenlemeler siyasi ve hukuki zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Nitekim incelediğimiz uluslararası belgelerin bağlayıcı olanların hepsinde dilsel haklar hoşgörü hakkı olarak tanınmıştır. Yani insan haklarına ilişkin bu belgeler, devletlere pozitif bir yükümlülük değil sadece müdahale etmeme yükümlülüğünü getirmiştir. “Açıkçası bağlayıcılığı olan uluslararası hukuk belgeleri, büyük ölçüde devletlerin azınlık dillerinin tabi ölümünü beklemelerini ima eder”⁶⁸. Bu tanınma ve hukuksal olarak güvence altına alma, 1980’den sonra normatif hukukun bir parçası olmuştur ancak bu haklar birçok ülkede pozitif hukuksal güvencelere halen ulaşmış değildir. Bu da “dilsel soykırımın” gerçekleşmesinin önünü açmaktadır. Nitekim doğal bir hak olan dil hakları, pozitif hukukta olgunlaşmamıştır. Uluslararası sözleşmeler, dil hakları için standart kurallar önermekte yetersiz kalmıştır. Daha doğru bir tabirle, uluslararası egemen etnik grupların çıkar birlikteliğini sağlamak adına başarılı önerilerde bulunmuşlardır. Dil hakları negatif statüde, ayrımcılık, ifade hürriyeti ve kullanım hakkı çerçevesinde temel haklara dönüşmüşlerdir. Ancak pozitif

⁶⁸ Koçak, 2013, s. 383.

sorumluluk gerektiren alanlarda sadece demokratik ülkelerin hukukunda anayasal güvencelere kavuşabilmişlerdir.⁶⁹

Uluslararası belgelerde, hukuksal zorunluluktan dolayı, azınlıkların dillerini kullanma ve geliştirme talepleri görmezden gelinmemiştir. Nitekim kullanım alanlarını genişletme ve içeriklerinin belirlenmesi için çaba gösterilmiştir. Ancak ulus-devletlerin iç hukukları, anayasa ve yasaları dil haklarını güvence altına almadıkça diğer tüm haklar gibi dil haklarının anlamlı bir kullanımı söz konusu olmayacaktır. Haklar ancak politik ve yasal/anayasal tanınma gerçekleştiğinde korunur.

Bugün temel bir insan hakkı olan dil hakkının tanınmaması, sadece dil haklarını ihlal etmez. Beraberinde diğer temel insan haklarının da ihlaline yol açar. Örnek olarak devlet, ülkesi içinde bulunan farklı dilsel gruplardan bir ya da birkaçını tanıyıp desteklerken diğerlerini tanımayıp desteklemezse burada eşitlikten söz edilemez ve bu durum ayrımcılık yaşağına da açıkça aykırıdır. Bu tarz yaklaşımlar, temel insan hakları normlarının eşitlik ve adalet hüviyetini sorgulatmaktadır.

Tuhaftır ki tek dilli dil politikaları gibi “asli haksızlıklar” yasal bir zeminde doğmaktadır. Bu tür politikalar devletin bizzat anayasal ve yasal çerçevelerinde meşruiyet kazanmaktadır. Burada devletler, yasayı dayanak olarak kabul edip bunu insan hakkına karşı kullanabilmektedirler. Böylelikle dil politikaları, yasal olanı dayanak alarak yasaklamaları meşrulaştırmaktadır. Ancak dil hakkına dönük taleplerin ise yasaya uygun olmasalar da temel hak bağlamında ele alınması ve bunun yasal olanın dar bir bakış açısıyla yapılan yorumlarına üstün gelmesi gerekmektedir. Çok açıktır ki hukuk siyasi olanı ulusal çıkarlar doğrultusunda standartlaştırır, meşrulaştırır ve kodlar. Dil hakları bağlamında bu amaca hizmet eden dil politikalarının yasallığı konusunda bir sıkıntı bulunmamaktadır. Dil hakları ise insan haklarının doğasından gelmektedir. İnsanın doğal yaşamın bir parçası olan anadili ve kültürü yasal olarak kabul görmese de bunun doğal bir hak olduğu kuşkusuzdur.

⁶⁹ Arzo, 2007, s. 31.

Kaynakça

- Aktoprak, Elçin, “Ulusun Tahayyülünde Anadili,” *Anadili Sempozyumu Bildiriler Kitabı-2* (30-31 Mayıs 2009), Ankara, Eğitim-Sen Yayınları, 2010.
- Aral, Berdal, *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar (Üçüncü Kuşak Haklar)*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2010.
- Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları-Emperyalizm*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Akal, Cemal Bali, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Dost Yayınları, Ankara, 2016.
- Blake, Michael, “Language Death and Liberal Politics”, *Language Rights and Political Theory*, Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.), Oxford University Press, New York 2003.
- Breton, Roland, *Dünya Dilleri Atlası*, Çev. Orçun Türkay, NTV Yayınları, İstanbul, 2007.
- Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No. 14*, Rome, 4 Kasım 1950.
- Council of Europe, *Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report*, H (95) 10, Strasbourg, February 1995
- Crystal, David, *Dillerin Katli*, Çev. Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- De Varennes, Fernand, “Language Rights as an Integral Part of Human Rights”, *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, Vol. 3, No. 1, 2001: 15 – 25.
- Denk, Erdem, *Birleşmiş Milletler Sistemi*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2015.
- Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev. Mustafa Erdoğan- Levent Korkut, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 1995.
- Fanon, Frantz, *Afrika Devrimine Doğru*, Çev. Sanem Işıl Aytuğ, Sel, 1. Baskı, İstanbul, 2022.
- *Final Act of the Congress of Vienna/General Treaty (1815)*, <https://www.dipublico.org/100513/final-act-of-the-congress-of-viennageneral-treaty-1815/>, (ET: 01.06.2022).
- Fanon, Frantz, *Afrika Devrimine Doğru*, Çev. Sanem Işıl Aytuğ, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2022.
- Fanon, Frantz, *Siyah Deri Beyaz Maskeler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2020.
- Fanon, Frantz, *Yeryüzünün Lanetlileri*, Çev. Şen Süer, Versus Kitap, İstanbul, 5. Baskı, 2016.
- Häusermann, Julia, “The realisation and implementation of economic, social and cultural rights” *Economic, Social and Cultural Rights*. Palgrave Macmillan, London, 1992. 47-73.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır: DÜHF Yayınları, 1989.
- Koçak, Mustafa, *Çok-Kültürlülük Açısından Dil Hakları*, Liberta Yayınları, Ankara 2013.
- Krauss, Michael, *The World’s Language in Crisis*, Language, No: 68, 1992.
- Kymlicka, Will, and Alan Patten (Ed.), *Language Rights and Political Theory*, Oxford University Press, New York, 2003.
- Kymlicka, Will, *Çok Kültürlü Yurttaşlık-Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Laws, Lawrence Cenk, *Linguistic Minority Rights Under International Law: Hard vs. Soft Law Protections And an Analysis on the Linguistic Rights of Kurds in Turkey*, Koç University Faculty of Law, Master's Thesis, İstanbul, 2018.
- Mill, John Stuart, *Consideration on Representative Government, in On Liberty and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford 1991.
- Oran, Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2004.
- Organization for Security and Co-operation in Europe, *Charter of Paris for a New Europe*, 21 November 1990.
- Orhan, Selim, “Dil Politikaları ve Dil Hakları Üzerine Teorik Çerçeve”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi –İnÜHFD-* Cilt:8 Sayı:2 Yıl 2017.
- Orhan, Selim, *Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye’de Uygulamaları*, AÜ SBE, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış YL Tezi, 2012.
- Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Shue, Henr, “Temel hakların evrenselliği” *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Türkiye Felsefe Kurumu 3, Ankara, 2009, ss. 39-65.
- Skutnabb-Kangas, Tove, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.

- *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005.
- UN, *Charter of the United Nations*, New York, 26 Haziran 1945.
- UN, *Convention Against Discrimination in Education*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 14 December 1960
- UN, *Convention on the Rights of the Child*, General Assembly Resolution 44/25, *Human Rights Instruments*, 20 November 1989
- UN, *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, General Assembly Resolution 47/135, *Human Rights Instruments*, 18 December 1992.
- United Nations, *International Covenant on Civil and Political Rights*, UN General Assembly, Treaty Series, vol. 999, December 16, 1966.
- Virtanen Eraydın, Özlem, “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri” *Dil Politikalarının Kökenleri*, Ebru Uzpeder, (Ed.), Avrupa Sürecinde Dil Hakları, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 2003.
- Xabier, Arzoz, “The Nature of Language Rights”, *JEMIE*, 6 -2, 2007.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Nobel Yayın, Ankara, 2007.